

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

З кожним роком в сучасному світі посилюються процеси глобалізації та міжнародної інтеграції. Кожна країна намагається вийти на міжнародну арену, встановити та закріпити економічні, політичні, культурні зв'язки з іншими державами. Наприкінці ХХ століття ці процеси поживалися і серед арабських країн. Міжнародні відносини передбачають, серед іншого, укладання певних домовленостей між країнами, що зумовлює залучення юристів до цього процесу. Юристи для досягнення в цьому контексті певної мети мають розуміти один одного, знати закони сторони, з якою налагоджуються відносини. Засобом вираження цих законів є мова юриспруденції країни. Саме тому необхідним кроком на шляху до співробітництва між країнами є подолання “культурного та мовного бар'єрів”.

Дослідження особливостей юриспруденції арабських країн давно привертає увагу науковців Європи та США. Це, в першу чергу, пояснюється геополітичними інтересами цих країн. Серед дослідників, які вивчали означену проблему, Норман Андерсон, Ніколас Ділан Рей, Дауд Ель-Алямі, Шиблі Маллат, Ахмед аль-Сувайді, Уільям Беллентайн, М. Дж. Холл, Н. Карам, Самір Салех та ін. На території колишнього Радянського Союзу юридичним наукам Арабського Сходу приділяли увагу Г. М. Керімов, М. І. Садагдар, Р. Л. Сюкіяйнен та ін. Щодо безпосередньо мови юридичних документів арабських країн та особливостей їхнього перекладу, то досліджень у цій сфері значно менше, особливо в країнах колишнього СРСР. Означену проблему досліджували Б. Г. Фаткулін, І. В. Сівков та ін. На нинішньому етапі розробки проблеми юридичної термінології в світі укладаються словники та глосарії. Але всі ці видання не охоплюють юридичної термінології всіх галузей права і не надають всіх існуючих значень юридичних термінів і понять. Подолати цю проблему можна лише шляхом дослідження особливостей юридичної термінології сучасної арабської літературної мови.

Для кожної сфери діяльності людини притаманна певна система понять, відображена в системі термінів певної мови [Белкин 1975, 118]. Незважаючи на думку відомого термінолога Денієла Гоадека про те, що виділення лише одного терміна для певного поняття, об'єкта або ситуації – неможливе [Gouadec 2007, 23], у сучасному світі, коли надзвичайно швидко розвиваються міжнародні зв'язки, невід'ємною частиною будь-якої сфери діяльності є опис, стандартизація та вивчення термінології.

Термін – слово чи словосполучення, що позначає поняття певної сфери знань чи діяльності людини [Языкознание 1998, 508]. Юридичний термін – це слово або словосполучення, вживане в мові юриспруденції, яке точно розкриває суть певного юридичного поняття.

Розрізняють юридичні терміни загального значення, спеціально-технічні терміни, а також спеціально-юридичні терміни.

Терміни загального значення – юридичні терміни, вживані у звичайному значенні і зрозумілі більшості людей. До цієї групи термінів належать, наприклад: *لاجيء* – біженець, *شاهد* – свідок, *عامل* – працівник, *شريك* – співучасник, *بينة* – доказ.

Спеціально-технічні терміни – юридичні терміни, що відображають сферу спеціальних знань: техніки, економіки, медицини. Такими термінами є: *قواعد المرور* – правила дорожнього руху, *رسم تسجيل الامتياز* – патентний збір, *حق الانتخاب* – виборче право, *بضاعة رديئة النوع* – недоброякісний товар.

Спеціально-юридичні терміни – юридичні терміни, що містять певний правовий зміст [Колгіна 1996]. Наприклад: *ظروف مخفة* – пом'якшувальні обставини, *مساهمة على رد المتهم* – угода між обвинуваченням та захистом, *مسؤولية قانونية شاملة* – об'єктивна відповідальність, *تزوير* – контрафікція, підробка.

З розвитком та популяризацією досягнень науки та техніки, зокрема розвитком юриспруденції, терміни зі сфери спеціального вжитку переходять до категорії загальнозживаної та загальнозрозумілої лексики. При цьому термін залишається частиною термінологічної системи мови.

До термінів як до особливих лексичних одиниць у мові існують певні вимоги. Так, принаймні в межах сфери застосування термін має бути однозначним. З одного боку, під однозначністю терміна можна розуміти існування лише одного визначення цієї

мовної одиниці, що включатиме всі істотні ознаки поняття. Наявність у юридичного терміна кількох різних дефініцій може призвести до плутанини в юридичній системі в цілому. З іншого боку, під однозначністю мається на увазі не лише єдине його значення, але й однакове сприйняття і тлумачення цієї термінологічної одиниці читачем (користувачем) у межах конкретної сфери юриспруденції [Туранин 2002, 6]. Саме тому до кожного терміна існує певне визначення (дефініція), що точно вказує на його зміст.

Крім того, термін за своїм емоційним та експресивним забарвленням має бути нейтральним. Бажаною є лаконічність терміна.

Юридичні терміни мають бути загальновизначеними, тобто мають перебувати у постійному вжитку, та стійкими, тобто мають зберігати свій спеціальний зміст у кожному правовому акті чи іншому юридичному документі.

Як помітив Ю. П. Губанов, всім перерахованим вище вимогам може відповідати лише так званий “ідеальний термін” [Губанов 1978, 38]. На жаль, у реальній мовній ситуації терміни мають багато рис, що суперечать вказаним вимогам. Досить часто терміни не є однозначними навіть у межах однієї термінологічної системи. Одним із найяскравіших прикладів такого явища є юридичний термін *الاغتصاب*, який залежно від сфери юриспруденції може бути перекладеним як “*привласнення*”, тобто форма розкрадання майна, що полягає у незаконному отриманні особою на свою користь чи користь інших осіб майна, що перебувало у її правомочному володінні [Юридичні терміни 2004, 200]. У цьому випадку термін походить із системи майнового права. У випадку, якщо цей термін зустрічається в кримінальному праві, то він означає “*звалтування*”, тобто вчинення статевого акту природним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, якою може бути як жінка, так і чоловік, незалежно від роду занять, попередньої поведінки та стосунків із суб’єктом злочину [Юридичні терміни 2004, 112].

Крім того, термін може мати експресивне значення. Особливо, якщо брати до уваги той факт, що сутність деяких термінів незалежно від їхнього мовного оформлення викликає певні емоції у користувачів термінологією. Юридичні тексти мають велику

кількість таких термінів: القتل العمد – умисне вбивство, الرشوة – хабар, العنف – насильство і т. д.

Походження юридичної термінології сучасної арабської літературної мови у своїх роботах досліджує Б. Г. Фаткулін. Він визначає два джерела, які безпосередньо вплинули на розвиток правової мови арабських країн:

1) ісламська юриспруденція – фікг та його складові правотворчі коранічні норми, хадіси юридичного змісту, юридичні норми, що базуються на теоретичних положеннях ісламських правових шкіл;

2) римське право [Фаткулін 2003, 29].

Під поняттєвим масивом фікга (ісламської юриспруденції) ми розуміємо поняття, які виникли в юридичній практиці Арабського Халіфату та використовувалися в тих країнах, де держава базувалася на ісламських принципах. Цей сегмент понятійного масиву юридичної мови є найскладнішим для сприйняття, оскільки в країнах Європи право та релігія розмежовані.

Мова юридичної техніки арабських країн за своєю природою є мовою, що й досі не нехтує роллю фундаментальних релігійних принципів ісламу. Розвиток правової мови арабських країн тісно пов'язаний зі становленням і розвитком ісламської юриспруденції – фікга [Фаткулін 2002, 234].

Доктор Джордж Макдісі у своїй книзі “The Judicial Theology of Shafi'i: Origins and Significance of Usul Al-Fiqh” виокремлює декілька історичних епох, поняття яких представлені у мові сучасної юриспруденції арабських країн:

1) арабська правова мова Корану, тлумачення правотворчих аятів Корану: є не лише моральною та світоглядною основою ісламу, але й базовим джерелом правових архетипів;

2) арабська правова мова суни (хадісів): мова розповідей про вчинки та судження пророка Мухаммада у різних ситуаціях, в тому числі правових;

3) арабська правова мова ісламських юридичних шкіл;

4) арабська правова мова Османської імперії;

5) арабська правова мова колоніальної епохи;

6) сучасна арабська правова мова, яка містить елементи юридичної мови західних країн: виникла у зв'язку з проникненням європейської правової теорії до країн Арабського Сходу;

7) сучасна уніфікована юридична лексика, перекладена арабською мовою, а також сучасна термінологія, яка характеризує правові інститути, які утворилися в новітній час [Makdisi 1984, 15–20].

Наведений перелік демонструє значну кількість та розмаїття лексичних одиниць арабської правової мови з погляду на їхнє походження.

Методологія фікга, на думку відомого ісламознавця, базується на трьох основних складових: Корані, хадісах, а також роботах факігів (вчених, які працювали в сфері становлення та виконання правових норм у період розвитку ісламської держави) [Фаткулін 2003, 32].

Коранічна складова лексики права арабських країн походить із відповідних аятів священної книги мусульман, які мають юридичний зміст. Основною рисою правотворчих аятів Корану є те, що правова норма виражена не чітко: прообразом правових норм є установки, подані в аятах. Необхідно розуміти, що аяти не можна ототожнювати з юридичними джерелами, але вони містять певні норми, що стали основою для подальшого правотворчого процесу в арабських країнах. Саме необхідність точного формулювання правових норм, виходячи з аятів Корану, призвела до формування фікга як галузі ісламської юриспруденції. Врахування цієї складової арабської юридичної мови є необхідною умовою адекватного сприйняття арабських юридичних текстів.

За нормами фікга, аналізу підлягають не лише аяти Корану, але й хадіси – розповіді про слова та вчинки пророка Мухаммада, пов'язані з різними аспектами релігійно-правового життя мусульманської спільноти. Хадіси вважаються другим після Корану авторитетним джерелом права, оскільки вони містять значну частину принципів і ідей ісламу. Саме хадіси стали засобом адаптації ісламу до нових соціальних умов, що виникли після мусульманських завоювань та виникнення Халіфату. Хоча формально хадіси не мають сили державного нормативного акту, вони встановлюють звичаї ведення справ, які визнаються в арабських країнах.

Під час арабських завоювань було захоплено велику кількість наукових бібліотек. Серед книг, що в них зберігалися, знаходилися праці з римського права. У процесі перекладу книг із римської

юриспруденції араби запозичили деякі прийоми структурування юридичних текстів, а також деякі принципи юридичної техніки, притаманні Римській імперії; вони знайшли відображення в арабській правовій мові [Фаткулін 2003, 41].

Б. Г. Фаткулін в якості доказів впливу римського права на процеси формування арабської правової мови виділяє таке:

- 1) подібність у структурі джерел;
- 2) подібні мовні явища;
- 3) прийоми позначення категорій особистого статусу суб'єктів правових відношень;
- 4) аналогія термінів карного та карно-процесуального права в правових джерелах арабською мовою;
- 5) лексика та структури цивільного та карного права;
- 6) подібність назв галузей римського права та галузей права арабських країн [Фаткулін 2003, 42].

Так, наприклад, в арабських юридичних джерелах існує поняття манципації, як способу отримання права на володіння майном. У Давньому Римі існувала традиція, коли римлянин, бажаючи затвердити своє право над власністю, клав на неї руку. В арабських юридичних джерелах термін буквально перекладається як “*поклав свою руку на нього*” وضع يده عليه, за обставин, коли власник втрачає своє право на власність, кажуть “*пропала його рука над цим майном*” زال يده عليه.

У римських правових джерелах існує поняття “*узурпації*” та “*узурпатора*”. У праві арабських країн існує аналогічний термін غاصب та غصب відповідно.

Лексикон римського права містить поняття реституції (повернення сторін на вихідні позиції). У разі, якщо договір визнається недійсним, все майно, яке передали згідно з договором, повертається до сторін. В арабській правовій мові існує термін “*повернення*” عودة, який використовують у подібних випадках. Вчені припускають, що він є калькою римського правового терміна.

У сфері кримінального та кримінально-процесуального права арабські законодавці оперують поняттями, схожими з європейськими поняттями відповідної сфери. Арабське кримінальне право містить поняття виявлення суб'єктивної та об'єктивної сторін злочину, форм провини та ін. Наприклад, الة القتل – *зряддя вбивства*, معصوم – *невинний*, المفقود – *зниклий безвісти*.

На сучасному етапі становлення арабської юридичної термінології необхідно брати до уваги факт існування вже розроблених та сформульованих європейських термінів та понять. Саме тому головною метою є пошук адекватних арабських термінів для вже стандартизованої європейської термінологічної системи.

Копіювання іншомовних термінологічних систем відбувається шляхом:

1) термінування в спеціальних значеннях власне арабської лексики: *الاهمال المتعمد* (умисне нехтування) позначає юридичну ситуацію, коли дитину залишає один із батьків без поважної причини на тривалий період; *اساءة الاستعمال* (неправильне виконання) позначає поняття “зловживання”; *مذكرة تفويض* (дозвіл) є відповідником поняття “ордер”;

2) утворення нових слів-термінів за існуючими в мові правилами словотвору: *دعوى سقوط* – *відклик позову, закриття судової справи* – масдар від дієслова *سقط* – *падати, ставати недійсним, помилятися*, *خلاصة الحكم* – *витяг із рішення суду* – утворилося від дієслова *خلص* – *виявлятися*, термін *متدخل* – *співучасник* – є дієприкметником активного стану від дієслова *تدخل* – *бути складовою частиною чогось, втручатися*;

3) перекладу термінів та термінологічних словосполучень: *علم القضاء* (юридична наука) є відповідником поняття “юриспруденція”, *سمسرة البغاء* (посередництво у проституції) означає “звідництво для розпусти”, термін *العنف المنزلي* відповідає поняттю “побутове насильство”;

4) прямого запозичення термінів: поняття *اد لیتم* з латинської означає “з метою використання в суді”.

Зазвичай перші два способи використовуються для утворення арабської термінології від іншомовних слів-термінів, що мають просту основу. Третій використовується для перекладу складних слів-термінів та словосполучень, а четвертий – у випадках, коли засобами арабської літературної мови неможливо створити адекватний еквівалент іншомовному терміну [Белкин 1975, 120].

Більшість термінів утворена за моделями імен дії; імен, що позначають конкретні предмети; імен діяча; імен знаряддя; імен місця і часу дії, а також імен одиничності та одноразовості. Крім

того, в кожній із груп можна виділити певні “формули”, за якими утворюють арабські терміни (див. табл. 1).

Таблиця 1. Типові арабські моделі імен

Група	Формула	Приклади
Імена дії	فعل	سجن (позбавлення волі), حبس (тюремне ув'язнення), نصب (шахрайство)
	افعال	إشراف (нагляд), إعدام (смертна кара), إجرام (злочин)
	تفعيل	تهديد (погроза), تنبيه (попередження), تأجيل (затримка)
	مفاعلة	مقاضاة (позов), مساومة (переговори, перемовини), مراقبة (стеження)
	فعالة	شهادة (свідчення), إدانة (звинувачувальний вирок), حيازة (володіння)
Імена, що позначають конкретні результати	فعلة	سرقة (викрадення), مهلة (відтермінування),
	فعل	عهد (угода), ضرر (цивільне правопорушення), قتل (вбивство)
Імена діяча	فاعل	شاهد (свідок), قاصر (підопічна особа), فاحص (суддя)
	فعليل	شريك (співучасник), وريث (спадкоємець), وكيل (посередник)
	مفعل	متهم (обвинувачуваний), مدير (адміністративна посадова особа), مدعي عليه (відповідач)
Імена знаряддя	فعال	سلاح (зброя)
	فعالة	شهادة (доказ)
Імена місця і часу дії	مفعل	محكمة (суд), مكتب القاضي الخاص (кабінет судді)

Також термінологія арабської мови утворюється шляхом складання основ чи слів й усічення слів або компонентів у складі сполук. Вважається, що необхідно використовувати цей спосіб для поповнення не тільки термінологічної системи, але і збагачення мови взагалі. Саме в результаті складання основ було утворено більшу кількість дієслів із коренем із чотирьох чи п'яти літер. Незважаючи на це, цей спосіб вважається непродуктивним стосовно арабської літературної мови, оскільки її чітка морфологічна структура не допускає ускладнених багатокореневих компонентів. У сучасній мові функціонує дуже незначна кількість слів такого типу, причому ці слова використовуються академіями для передачі складних іншомовних термінів [Петрова 2006, 66].

На сучасному етапі розвитку мов та термінологічних систем з'явилася тенденція до скорочення різних лексичних одиниць. В арабській мові це явище не так поширилося, як в європейських мовах. У більшості випадків такі скорочення використовують для позначення хімічних термінів, тригонометричних функцій та фізичних понять. Юридичній термінології це явище не притаманне.

Складна мовна ситуація безпосередньо впливає на наявну в арабській мові термінологічну систему. Така складність полягає, перш за все, у впливі синонімії, полісемії на термінологію, що розвивається на сучасному етапі, нестійкості поняттєвих дефініцій. Поглиблює проблему відсутність певних правил утворення термінів, що призводить до "свавілля" у виборі або утворенні термінів. За словами Мухаммада Джаміля аль-Хана, кожен позначає поняття так, як вважає за потрібне [محمد جميل الخانى 1962, 151]. Користувач (читач) стикається з різними термінами (арабськими, англійськими, грецькими) навіть у межах однієї термінологічної системи.

Означена ситуація ускладнюється тим, що в кожній арабській державі термінологія створюється окремо, що призводить до регіоналізації термінів.

Крім того, всі створені терміни вводяться в практику без узгодження. Саме тому для одного і того ж поняття можуть існувати декілька термінів:

- а) офіційні, створені або затверджені академіями;
- б) терміни, створені журналістами та перекладачами;
- в) терміни, що використовуються спеціалістами на практиці.

Існує також велика кількість індивідуальних термінів, що використовуються лише окремими особами в їхній діяльності через те, що вони не знають про існування вже готових термінів або ж вважають новостворені терміни більш влучними. Нерідко старі терміни, що використовувалися протягом тривалого часу, замінюють новими. Хоча така заміна має сприяти уточненню поняття, на практиці найчастіше вона призводить до додаткової плутанини у сфері використання цього терміну.

Однією з причин варіативності термінології є багатовікове співіснування арабської літературної мови та народних мов (діалектів) у ситуаціях диглосії. Крім цього, достатньо розповсюдженою в арабському світі є ситуація арабсько-англійського та арабсько-французького білінгвізму. Серед арабських країн можна виокремити:

а) арабомовні країни, для мовної дійсності яких характерним є функціонування арабської мови на всіх рівнях й у всіх сферах спілкування та обмежене використання іноземної мови як засобу навчання у вищій школі та мови науки. Таку ситуацію спостерігаємо в країнах Арабського Сходу (Сирійська Арабська Республіка, Хашимітське Королівство Йорданія, Республіка Ірак, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та ін.), а також в Арабській Республіці Єгипет і колишній Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамагирії;

б) арабомовні країни, де мовну ситуацію можна визначити як “паритетний білінгвізм”: одночасне використання арабської мови, проголошеної офіційною державною мовою, та однієї з іноземних мов у сфері освіти, господарській й адміністративній діяльності. До цієї групи, перш за все, належать країни, серед населення яких є значні неарабські етноси (наприклад, бербери в Алжирській Народній Демократичній Республіці та Королівстві Марокко), а також моноетнічні держави Республіка Туніс і Ліванська Республіка;

в) арабомовні країни та регіони із ситуацією полілінгвізму, за якої забезпечення комунікативних потреб суспільства відбувається як арабською мовою, так і різними місцевими мовами разом з однією іноземною, які складають серйозну конкуренцію арабській мові, що має статус державної (Ісламська Республіка

Мавританія, південні провінції Республіки Судан). Тому однією з особливостей арабської юридичної термінології є її неоднорідність із позиції географічних меж функціонування термінів.

Більш того, деякі дослідники (А. Г. Белова, В. Е. Шагаль) говорять про трикомпонентну модель арабської мови: арабська літературна мова (вища форма), місцевий діалект (нижча форма) та проміжні утворення – регіональні побутові мови, або койне. Проблемам вивчення арабського койне присвячені праці як закордонних дослідників (Ч. Фергюсон, А. Г. Белова, В. Е. Шагаль), так і українських арабістів (Ю. І. Петрова). Саме койне є основним засобом повсякденного спілкування широких соціальних мас. На відміну від діалекту, койне має усну та письмову форми, що сприяє виникненню синонімії у різних сферах, в тому числі і термінологічній. Тобто, крім загальноарабських термінів, існує значна кількість термінів, вживаних лише або переважно в одній чи декількох арабських країнах [Синькова 2008, 30].

Все це ознаки того, що арабська термінологія все ще перебуває на етапі розвитку та формування, що, природно, призводить до деякої невпорядкованості.

Одним із найкращих способів подолання цієї проблеми є уніфікація термінології в арабській літературній мові. На думку Хасана Зазі, найкращим та найлегшим способом уніфікації термінології є запозичення слів-термінів іншомовного походження, оскільки такі терміни є лаконічними та однозначними, а тому точними [Губанов 1978, 44]. У такий спосіб можна забезпечити порозуміння між спеціалістами та значно спростити переклад спеціалізованих текстів (зокрема в юридичній сфері).

Все ж більшість арабських вчених вважають за потрібне вирішувати проблеми уніфікації термінології за допомогою засобів арабської літературної мови. Виділяють два основні шляхи. Першим і водночас природним способом є поповнення термінології шляхом використання арабської літературної мови на всіх етапах освіти, особливо у вищих навчальних закладах. На думку В. М. Белкіна, це сприятиме закріпленню термінів у певній сфері, а також створенню нових термінів [Белкин 1975, 129].

Іншим способом є чітке визначення певних способів утворення термінів, що будуть єдиними для всього арабського світу, а також створення словників уніфікованої термінології.

На сучасному етапі розвитку термінології арабської літературної мови вживаються спеціальні заходи, що сприяють уніфікації термінології: проводяться міжарабські конференції з уніфікації термінології, створюються спеціальні комітети і комісії, що займаються розробкою галузевої термінології, видають словники уніфікованої термінології. В арабському світі існують три академії, діяльність яких пов'язана з уніфікацією термінології: Каїрська академія (заснована у 1934 році), Дамаська академія (1919 рік) та Багдадська академія (1947 рік). Крім того, уніфікацією термінології займається Бюро арабізації (Рабат, Королівство Марокко) [Синькова 2008, 31]. І все ж, можна стверджувати, що метод, коли різні державні академії намагалися централізовано визначити вживання уніфікованої термінології, виявився неефективним. Він зумовив виникнення ще однієї тенденції – використання у пресі, навчальних та наукових посібниках термінології, яка відрізняється від наведеної в арабських юридичних словниках.

ЛІТЕРАТУРА

- Белкин В. М. Арабская лексикология.* Москва, 1975.
- Губанов Ю. П. Лексикология и фразеология арабского языка.* Москва, 1978.
- Колгина В. Ю. Системные отношения в терминологической лексике (на материале русского и арабского языка).* Москва, 1996.
- Петрова Ю. І. Словоскладання як продуктивний морфологічний засіб єгипетського діалекту арабської мови // X Сходознавчі читання А. Кримського.* Київ, 2006.
- Синькова О. М. Способы словообразования компьютерной терминологии в арабском литературном языке (на материале современной прессы).* Томск, 2008.
- Турапин В. Ю. Проблемы формирования и функционирования юридической терминологии в гражданском законодательстве РФ.* Белгород, 2002.
- Фаткулин Б. Г. Компаративный анализ особенностей правового языка арабских стран // Вестник Челябинского университета: Серия 10. Востоковедение. Евразийство. Геополитика, 2002, № 1.*

Фаткулин Б. Г. Развитие арабского правового языка: межъязыковое и межкультурное взаимодействие и проблемы перевода. Екатеринбург, 2003.

Юридичні терміни. Глумачний словник. Київ, 2004.

Языкознание. Большой энциклопедический словарь. Москва, 1998.

Gouadec Daniel. Translation as a Profession. Amsterdam, 2007.

Makdisi George. The Judicial Theology of Shafi'i: Origins and Significance of Usul Al-Fiqh. Istudia Islamica 59, 1984.

محمد جميل الخانى. اللغة العلمية. حاضر اللغة العربية في الشام. القاهرة, 1962.